

Саха бастакы лингвист-учуонайа, сырдатааччы Семен Андреевич Новгородов төрөөбүтэ
125 сылыгар аналлаах республиканскай кэтэхтэн күүнкурууска аһаҕас уруок

«Кэриэс тылбын кэсбиспэт буолун, кэрэмэс доҕотторум!».

Уруок тиэмэтэ: **«Кэскиллээҕи өтө көрөн ...»**

Онордулар: Чурапчы улуусун Төлөй орто оскуолатын
педагог- библиотекара Аммосова Мария Иннокентьевна,
саха тылын уонна литературатын учуутала Говорова Анна Степановна.

2017 с.

С.А.Новгородов төрөөбүтэ 125 сылыгар аналлаах уруок.

Кыттар оҕолор: 12 оҕо 6-7 кылаастар.

Ыытааччылар: 1. Аммосова М.И. – оҕуола педагог-библиотекара.

2. Говорова А.С. – саха тылын уонна литературатын учуутала.

Тиибэ: Билииннэрии уруок

Сыала: С.А.Новгородов олобун, айымньыларын орто сунуех оҕолоругар билииннэрии, үөрэтии.

Соруктара: 1. Үөрэтэр: айымньынан туһанан оҕолор бэйэлэрэ уруок аатын тобулан таһаарыылара;

2. Сайыннарыы: Новгородов олоҕор олобуран толкуйдуур, санарар, ырытар, сатабылларын сайыннарыы;

3. Иитэр: Ийэ дойдуга бэриниилээх буолууну инэри, саха биир бастакы үөрэхтээбэ С.А.Новгородов аатынан кизэн туттуу.

Туттуллар матырыйаал: презентация, айымньылар, хаартыскалар.

Уруок хаамыыта:

1. Тэрээһин

Үтүө күнүнэн! Бүгүҥнү уруокпут уратылаах. Ол курдук үс хамаандаҕа хайдыһан, икки кылаас кыттыһан уруокпут барыаҕа. Бастатан туран, хамаанда буолла да капитаннаах, ааттаах буолар. Хамаандалары кытта билсиһиэйин.

(Хамаандалар туран билсигэллэр)

1 түһүмэх:

Билигин хамаандаларга соруудах бэриллээ. Ааҕан баран эппиэттиибит.

1Хамаанда соруудаҕа: Этиини салҕаа

Хатыннардаах-чараннардаах
Хампа-солко алаастардаах.
Оттуун-мастыын, нарын- намчы
Ол мин дойдум... (Чурапчы)

2Хамаанда соруудаҕа: Ыһыллыбыт буукубалары сааһылаа. (Новгородов)

3Хамаанда соруудаҕа: Үгэ жанрын төрүттээбит Чурапчы улуһун биллэр суруйааччыта Күн Дьырибинэ төрөөбүт нэһилиэгин аата. (Болтоно)

(Эппиэттэр дуоскаҕа сыһарыллан иһэллэр)

Ыйтааччы: Маладьыастар. Көрүң эрэ, болбойон бу үс тылы. Чурапчы. Новгородов. Болтоно. Бу тыллар эһиэхэ түгү этэллэрий? Түгү кэпсииллэрий? *(оҕолор эппиэттэрэ)*. Ол аата С.А.Новгородов Чурапчы улуһун Болтоно нэһилиэгэр төрөөбүт. Кини кимин биһиги бугунну «Кэскиллээҕи өтө көрөн ...» диэн урукпутуттан билиэхпит. *(«Кэскиллээҕи өтө көрөн...» урук тиэмэтин аата тахсар. Салгыы С.А. Новгородов биографиятын презентацията көстөр)*

2 түһүмэх: хамаанда барыта кыттар

«Аҕам кэриэһигэр» хоһоонтон быһа тардыы Сэмэн Тумат тылбааһа.

Быһа кымньыылаабыт сүүрбэһис үйэ
Бардар-барар, көтөр сулустарга,
Эбэтэр түгэҕэ көстүбэт эйгэҕэ
Эмньик санаабытын киэр илгэ?...

Хаан олбохтоох сүүрбэһис үйэбит.
Харах туустаах уутунан суунна...
Өйүн-төйүн булуо дуо мүммүт киһибит,
Өрүүнүө дуо долгун түллүүтүн тумна?

Үйэлэр үөстэриттэн үөгү иһиллэр:
«Үтүөнү үксэт! Билиини тарҕат!» – диэн тыллар.
Атаҕастабыл сорун-мунун киэр илгэр
Аньыыттан быһыһахтара дуо олор?

Суох сүрэх энэлгэгэ тохтообот, дьэ, эрэй,
Синнибит дьыэлэр аны да элбэхтэр... Арай,
Күн быатын тутардыы, үтүө санаалыы,
Кыталык кылбайда дии кылбанныы.

Кэнээтэ көхсү. Үйэ быыһа сэгэйдэ.
Көстөн кэллэ аҕам субу бүрүлүйбүтунан.
Номоҕон тылы өрүүһүйэр кэм-кэрдии
Кэллэ, норуотум үөрэхтэннэ диэбитинэн...

Ыйтааччы: С.А.Новгородов төрөппүт кыыһа Елена Семеновна сүрүйбүт хоһоонун Сэмэн Тумат тылбаастаабытын быһа тардан аахтыгыт. Билигин этин эрэ, оҕолор, саха норуодунай сүрүйааччыта, Чурапчы улуһун Бочуоттаах гражданина Попов Сэмэн Андреевич - Тумат Новгородовка туох сыһыаннааҕа буолуой? *(оҕолор эппиэттэрэ)*. *(С.А.Новгородов төрүччүтэ слайдаҕа көстөр)*. Болбойон көрөбүт уонна Сэмэн Тумат тугунан аймаҕын быһаарың.

4 түһүмэх: Капитаннар күрэхтэрэ.

1. Олунньу 13 күнэ. Бу күн Сэмэн Новгородовка туох сыһыаннааҕый? (төрөөбүт күнэ, сахалыы сурук-бичик күнэ).
2. 125 - бу сыппара түгү этэрий (С.А.Новгородов тереебүтэ 125 сыла).

3. Хас сыллаахха төрөөбүтэй? (1892 с.).
 4. Чуораайытта бу туох аатай (төрөөбүт алааһа).
 5. С.А. Новгородов ийэтин аата? (Аана).
 6. Абатын аата? (Өндөрөй).
 7. Төрөппүт кыыһын аата? (Елена).
- (*Этиллибит эппиэттэр дуоскаҕа сыһыарыллан иһэллэр*).
Маладьыастар, салгы айанныбыт.

5 түһүмэх:

1. хамаанда.

(*Слайд көстөр*)

Ытааччы: Бу көрөр кинигэлэргит С.А.Новгородовка сыһыаннаахтар. Сүрдээх элбэҕи этэллэр уонна кэпсииллэр. Түгү кэпсииллэрий? Толкуйдаан баран бэйэҕит санааларгытын этинг. (*Хамаанда эппиэтэ*).

Оччоҕо биир тылынан туох диибитий? Маладьыастар **С.А. Новгородов лингвист-учоной.** 1916 сыллаахха С.А. Новгородов Дьокуускайга учууталлыы сылдьан өртөн ыла санаабыт санаатын, баҕарбыт бабатын толорорго саха сүругун-бичигин үөскэтэргэ туһаммыта. Кини алфавита латинскай бэлиэлэргэ олобуран оноһуллубута. Новгородов алфавита 1939 сыллаахха диэри туттуллубута уонна өссө ордук сана алфавикка киириини бэлэмнээбитэ. (*лингвист-учоной диэн тыл дуоскаҕа сыһыарыллар*)

2. хамаанда.

Испиттэн эппэннээн бардым,
таспыттан дьалкыйан бардым.

Этэр тылым

эрэһэлээх иччитин

эгэлгэлээх эриэнин,

иһиллээн түрүг эрэ!

Үөскээбит кэскилим,

төрөөбүт соруугум диэн

саха эрэйдээххэ

саргыны салайарга

сананан сылдьабын,

санаһым барахсаттар!

Дьонум сордоохтору

дьолго тиксэрэргэ

дьоһуннанан сылдьабын,

доҕотторум оҕолоро!...

Ытааччы: С.А.Новгородов бу хоһоонугар олохун сыалын-соруугун толору эппитэ. Сорудах, бу хоһоон аатын таайын. Болбойон аахтаахха айымньы аата хоһоон тылларыгар сүрүллэ сылдьар. («Төрөөбүт соруугум»).

Маны таһынан Новгородов саха норуотугар киминэн биллэрий? (*оҕолор эппиэттэрэ*).

Маладьыастар. Семен Андреевич Новгородову сүрүйааччы быһыытынан биллибит.

(*сүрүйааччы диэн тыл дуоскаҕа сыһыарыллар*).

2. хамаанда: (*слайд көстөр*)

Ытааччы: Бу көстөр архив докумуоннарын болбойон көрүн уонна С.А. Новгородов саха норуотугар туох өгөлүүх эбитий?

(*Оҕолор эппиэттэрэ*). Маладьыастар. Новгородов өссө саха норуотун фольклорун сүрүккэ тиһэн хаалларбытын биллибит. (*фольклорист диэн тыл дуоскаҕа сыһыарыллар*)

Ыытааччы: Дьэ эрэ, оҕолоор, дуосканы көрөбүт, ханнык тыллары биһиги сыуыардыбытый? (*Оҕолор ааҕаллар. Чурапчы, Новгородов, Болтоно, олунньу 13 күнэ, 125, 1892, Чуораайытта, Аана, Өндөрөй, Елена, лингвист-учуонай, суруйааччы, фольклорист*).

Бу тыллары туһанан бүгүҥҥү уруокка С.А.Новгородов туһунан түгү билбиккитин кэпсииргэ бэлэмнэнин. (*хамаандалар туран биир-биир кэпсииллэр*).

Түмүк:

Ыытааччы: Туох барыта түмүктээх, бүтэр уһуктаах. Уруокпут бүтүөн иннинэ оҕолоор, ырытыһан көрүүбүҥ. Бу уруоктан мин түгү биллим...(*рефлексия*)

Махтал, уруок кыттылаахтарыгар. Сахалар киэн туттар чулуу киһибит С.А. Новгородов төрөөбүт норуотугар толору бэриниилээх, норуота ыарахан, эрэйдээх-бүрүйдээх олобун үөрэх сырдыгынан сырдатан, атын омуктары кытта тэннэ көнүллүк олорор, сайдар суолга киллэрэргэ туох баар күүһүн-күдэбин биэрбитин эһиги кэлэр көлүөнэ билэргэ, үөрэтэргэ дьулуһун.